

UDC 929Масарик:94(560)“1914/1918”

THE OTTOMAN EMPIRE IN THE PERCEPTION OF T. G. MASARYK DURING THE WORLD WAR I

O. Kravchuk

PhD (History), Associate Professor

Department of World History

Vynnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

32, Ostroz'kogo Str., Vynnytsia, 21001, Ukraine

oleksandr.kravchuk@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-3504-5041

The article is devoted to the issue of Czech politician T. G. Masaryk's perception of the Ottoman Empire during the World War I. It is noted that T. G. Masaryk perceived the World War I as a crisis of European civilization, the political content of which he considered the struggle of democratic countries (the Entente) and the theocratic ones (Germany and its allies). Being in exile since December 1914, T. G. Masaryk led the liberation movement of the Czechs and Slovaks. Seeking support for the independence of the stateless nations of Central and Eastern Europe, T. G. Masaryk in his memoranda to the politicians of the Entente countries, public speeches, and writings paid considerable attention to criticizing empires from the Central States and, in particular, the Ottoman Empire, which he considered remnants of the past, undemocratic and anti-national. T. G. Masaryk assessed the Ottoman Empire as a theocratic state in decline, and considered The Young Turk regime to be the new incarnation of the military essence of the Turkish state. He saw the basis of the union of Germany, Austria-Hungary, Bulgaria and the Ottoman Empire in the internal similarity of their political regimes. The scholar assumed that the reason for Turkey's entry into the World War I on the side of Germany and Austria-Hungary was the desire of the country's leadership to keep Istanbul and the Bosphorus and Dardanelles, to revive the former imperial position in North Africa. In the context of the analysis of

© 2022 O. Kravchuk; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The Oriental Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Berlin's Pan-German foreign program, he pointed out that one of its goals was an alliance with the Ottoman Empire as a key means of penetrating the Middle East. T. G. Masaryk viewed Germany's hegemony in Central Europe in connection with the strengthening of its position in the Middle East, which he considered part of the process of becoming the strongest colonial power. He believed that a Pan-German alternative to the Eastern question would lead to German world domination. Analyzing the strategy of German colonial policy and the place of the Ottoman Empire in it, T. G. Masaryk expressed his vision of the expedient plans of the Allies for the Ottoman state. He advocated the deprivation of Turkey of its European possessions. As for Istanbul and the Straits, Masaryk's position changed. At first, he supported their transfer to Russia, and after its exit from the war – under the temporary international control of the Entente countries until the final resolution of the issue of their state affiliation.

Keywords: T. G. Masaryk, the Ottoman Empire, Austria-Hungary, Germany, the World War I, Entente, Central States

О. М. Кравчук

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ В РЕЦЕПЦІ Т. Г. МАСАРИКА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

З кінця XVIII ст. одним із ключових у міжнародних відносинах стало східне питання. У його основі лежала боротьба християнських держав Європи за право визначати майбутнє Османської імперії та її володінь [Поп 2012, 259–260]. Перша світова війна стала однією з передумов його розв'язання, адже припинила існування Османська імперія – учасниця військового блоку Центральних держав. У цьому контексті викликає інтерес ставлення до цієї держави тогочасних політичних діячів різних країн. Це стосується й лідерів визвольного руху слов'янських націй Австро-Угорщини, зокрема Томаша Гарріга Масарика (1850–1937), який відіграв вагомий роль у заснуванні чехословацької держави. У своїй політичній діяльності часів війни Т. Г. Масарик виступав із критикою Центральних держав, зокрема Османської імперії. Політик впливав на формування громадської думки країн Антанти та США, що, зрештою, виявилось в територіальному врегулюванні після Першої світової війни. У дослідженнях політичної діяльності Т. Г. Масарика зазначене питання згадується опосередковано, головна увага приділяється його критиці пангерманізму та Німеччини, аналізу чехословацької державної ідеї.

Це стосується праць чеських (Я. Галандауер [Galandauer 1988], О. Крейчі [Крейчи 2010], М. Неудорфлова [Neudorfová 2011; 2016; 2017], Я. Опат [Опат 1998; 1994], А. Орт [Ort 1995], Я. Рихлік [Rychlík 2017], К. Піхлік [Pichlík 1993], З. Карнік [Karník 2001], Я. Шабата [Šabata 1994], М. Шолз [Scholz 2012]), словацьких (Д. Ковач [Kováč 2017], І. Самсон [Samson 1993]), українських (С. Віднянський [Віднянський 2011], О. Кравчук [Кравчук 2012], І. Кузьміна [Кузьміна 2009], С. Троян [Троян 2013]) та інших істориків. Українські дослідники також значну увагу приділили ставленню Т. Г. Масарика до українського питання. Водночас видання зібрання творів Т. Г. Масарика [Masaryk 1993; 2001; 2002; 2004; 2005a; 2005b; 2008; 2011; 2012; 2014; 2016; 2017; 2020] уможливило більш повний аналіз рецепції чеським політиком східної учасниці військового блоку Центральних держав. З огляду на це мета статті – висвітлити погляди Т. Г. Масарика на Османську імперію в період Першої світової війни.

Т. Г. Масарик, професор Університету Карла-Фердинанда у Празі, депутат парламенту Ціслейтанії в 1891–1893, 1907–1914 рр., лідер Чеської народної (з 1905 р. – прогресивної) партії, цікавився країнами Сходу задовго до Першої світової війни. Він відкидав ідею расизму та обраних націй [Опат 2006, 49–52]. Втім, східну специфіку сприймав з позицій європоцентризму, зокрема, це виявилось в термінах, які використовував для позначення Османської імперії та її столиці. У першому випадку найчастіше Т. Г. Масарик оперував терміном Туреччина, що було притаманним для Європи з огляду на тюркське походженням династії Османів та панівну в державі культуру. Самоназва імперії – Висока Османська держава [Галенко 2007, 652]. Для позначення столиці імперії – міста Стамбула політик використовував його назву до османського завоювання – Константинополь або її “слов’янський” варіант – Царгород.

Зокрема, на Османську імперію Т. Г. Масарик звернув увагу під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. У статті “Про прогрес, розвиток і цивілізацію” (1877 р.) він фактично говорив про падіння і занепад Османської держави [Masaryk 1993, 50]. Його симпатії викликав виступ балканських слов’ян проти турецького панування [Vlček 2013, 29]. Зацікавлення цими

питаннями сприяло осмисленню Т. І. Масариком проблеми малих націй як однієї з найскладніших у тогочасному світі [Орат 1994, 109].

На сприйняття Т. І. Масариком державних утворень впливав чинник релігії, який він вважав важливим у розвитку суспільства. Політик був християнином, прибічником просвітницької ідеї прогресу [Neudorfflová 2016, 17], що визначало його загальний підхід до ісламу, панівного в Османській імперії. У рецензії на книгу Е. Ренана про іслам у 1883 р. Т. І. Масарик, зокрема, вказував, що домінування догматів у цій релігії унеможливило відокремлення світської влади від духовної і, зрештою, свободу мислення, без чого немає науки – важливої передумови справжнього прогресу [Masaryk 2004, 57–58]. Варто зауважити, що оцінювався сучасний йому стан науки в мусульманському світі, а не її розвиток упродовж століть. Загалом, Т. І. Масарик користувався лише європейськими джерелами щодо Османської імперії та ісламського світу.

Під час своєї депутатської діяльності політик фактично характеризував суспільні відносини в турецькій державі як відсталі. У жовтні 1892 р., розглядаючи в делегаціях (спільне засідання представників австрійського та угорського парламентів) “османський” спадок у Боснії та Герцеговині, він зазначав існування там чисто середньовічних відносин, що поряд із релігією вважав виявами протилежності Сходу і Заходу. Водночас вказував на існування в турків “сильної державної ідеї” [Masaryk 2001, 334, 336, 393].

Активніше цієї проблематики Т. І. Масарик торкався в 1907–1914 рр. Враховуючи вагомі торгові та фінансові позиції Німеччини в Азії, Т. І. Масарик виступив за активізацію східного напрямку зовнішньої політики Австро-Угорської монархії і 7 квітня 1908 р. запропонував проєкт заснування історико-археологічного інституту в Константинополі з метою відкрити “християнський Схід, візантійський та ісламський культурний світ, що є великим та актуальним завданням нашої доби” [Masaryk 2002, 235–236]. Проте цей проєкт не був реалізований [Hrozný 1930, 1].

Після анексії в жовтні 1908 р. Боснії та Герцеговини Австро-Угорщиною Т. І. Масарик більш конкретно висловлювався щодо

Туреччини та політики її керівництва. Принципово не виступаючи проти анексії, чеський політик у парламентській промові 17 грудня 1908 р. засудив її як здійснену абсолютистським методом, з порушенням монархією Габсбургів її міжнародних зобов'язань, ігноруванням волі населення Боснії та Герцеговини [Masaryk 2002, 149–150].

Масарикові оцінки молодотурецького режиму, встановленого внаслідок революції 1908–1909 рр., змінювалися від спершу нейтральних до негативних. У публікації “Про новославизм” (“*Čas*”, 13–15 січня 1909 р.) політик зауважував: “Світ перетворюється... бачимо пробудження Азії в реформах Туреччини та Китаю, Індія оживає”, причину чого він вбачав у великому впливі перемоги Японії над Росією [Masaryk 2020, 503]. 8 листопада 1910 р. у виступі в делегаціях Т. Г. Масарик висловив сумнів в успішності нової влади в Османській імперії. Вважав, що діяльність молодотурків звелася до “давньотурецького абсолютизму і централізму”, зауважував, що “турки не мають національної держави”, вказуючи на багатонаціональний характер населення імперії [Masaryk 2002, 421–422].

Свою критику Османської імперії Т. Г. Масарик посилив у брошурі “Австрійська закордонна політика і дипломатія” (1911 р.). Він, зокрема, констатував відсутність у ній великої індустрії, наявність відцентрових тенденцій, увагу молодотурків тільки до армії: “Туреччина є сьогодні тією військовою державою, якою була; військова держава не приступає до децентралізації, тому що боїться розпастися, і так панує в Туреччині військовий абсолютизм” [Masaryk 2002, 541].

До Першої світової війни Т. Г. Масарик прямо не порушував теми майбутнього Османської імперії. Проте під час Першої Балканської війни його симпатії були на боці її противників – Сербії, Чорногорії, Греції та Болгарії. У публічній лекції в Градці Краловому 27 жовтня 1912 р. політик зауважив, що відбувається процес витіснення турків з Європи [Masaryk 2011, 272]. Війну характеризував як визвольну боротьбу “наших братів проти турків”, серед іншого, виділяв у ній економічний складник. Зокрема, зауважував прагнення Сербії здобути вихід до Адріатичного моря [Masaryk 2011, 275–277]. Прикметно, що тоді ж він порівняв

монархії Османів і Габсбургів. На його думку, Османська імперія – “чисто аристократична держава, Австрія в гіршому виданні” [Masaryk 2011, 275].

У той час Т. Г. Масарик остаточно сформулював оцінку політичного режиму Османської імперії на основі особливостей організації влади в ній, використовуючи термін “теократія”, під яким розумів об’єднання в руках правителя світської та духовної влади [Masaryk 2012, 169]. 31 жовтня 1912 р. у промові в делегаціях стверджував, що “турецька імперія є середньовічною, варварською теократією” [Masaryk 2002, 223].

Наслідком аналізу розвитку Османської імперії був висновок політика про її довготривалий, незворотний занепад [Masaryk 2002, 224, 229]. Прикладом цього у своїй промові у Младе Вожічі 10 листопада 1912 р. Т. Г. Масарик назвав територіальні втрати імперії в Європі, Азії та Африці, зокрема те, що поступилася Лівією внаслідок італійсько-турецької війни, та зробив висновок, що “тепер йдеться про існування Туреччини в Європі” [Masaryk 2011, 275].

У цьому контексті політик торкався планів Російської імперії та Німеччини щодо Туреччини. У праці “Росія і Європа. Есе про духовні течії в Росії” (1913 р.), вказавши на подібність політичних абсолютистських режимів монархій Романових та Османів, Т. Г. Масарик показав ідеологічне обґрунтування інтересів Санкт-Петербурга щодо окремих турецьких володінь: “Після падіння Константинополя Москва як Третій Рим стала спадкоємницею Візантії” [Масарик 2000, 147; 2004, 519]. У російських планах щодо поділу Туреччини він зазначав релігійне аргументування (прагнення володіти колишнім Константинополем – колискою російського християнства, звільнити християнські нації на Балканах), а також економічні причини, стосовно яких зауважив, що “рух до Чорного моря підштовхував Росію до війн і союзів з Туреччиною” [Масарик 2000, 113, 292, 67]. Варто зазначити, що політик без застережень сприймав претензії російського царату на наступництво Візантійської імперії.

Питання проникнення Німеччини на терени Османської імперії Т. Г. Масарик торкався в лекції “Росія і Балкани” 25 лютого 1914 р. у Вищій торговельній школі в Мюнхені. Він повторив свої

попередні тези про розпад Османської імперії та неможливість її реформування і стверджував, що залізниця Берлін – Багдад тільки сприятиме цьому процесу в азійських володіннях [Masaryk 2011, 450, 455, 457].

Найчастіше до тематики Османської імперії Т. І. Масарик звертався в роки Першої світової війни, яку сприймав як кризу європейської цивілізації. У статті “Війна” (“*Naše doba*” і “*Čas*”, 20 серпня 1914 р.) політик висловив своє бачення причини війни в боротьбі великих держав за світове панування, проаналізував загальне співвідношення і розстановку сил. Про Туреччину згадував як про нейтральну державу з мільйонною армією. Водночас вказував на тісні зв’язки Туреччини з Німеччиною та Австро-Угорщиною, які забезпечували монархії Гогенцоллернів найкоротше єднання Гамбурга і Берліна зі Стамбулом і Багдадом. “Є чимало німців, які цьому об’єднанню надають просто життєвого значення для Німеччини”, – підкреслював він [Masaryk 2005, 13, 21]. Прикметно, що Т. І. Масарик наводив відомості про кількість торговельних суден водотоннажністю понад 100 тонн, серед них пароплавів, у 16 державах. Вони засвідчують, що перші п’ять позицій посідали Англія з її 11 442 суднами (з них 9901 пароплавів), Німеччина – 2 199 (1191), США – 2 273 (1191), Норвегія – 2070 (1373), Франція – 1478 (890). Останні п’ять позицій посідали Іспанія – 591 судно (326 пароплавів), Греція – 420 (322), Австро-Угорщина – 382 (377), Туреччина – 341 (162), Бельгія – 160 (154) [Masaryk 2005, 18].

Згадуючи про свою реакцію на офіційне оголошення Туреччиною війни країнам Антанти 12 листопада 1914 р., політик зазначав, що відтепер Мала Азія, Єгипет і Балкани стали дуже важливими з військового та політичного погляду. Виникало питання про подальші дії Болгарії, Греції та Румунії. Суперечку за Малу Азію загострило встановлення Англією 18 грудня 1914 р. протекторату над Єгиптом [Masaryk 2005a, 20]. Прикметно, що, на думку британського історика Ю. Рогана, “саме османський фронт, із його азіатськими театрами воєнних дій і арміями зі всього світу, перетворив загальноєвропейський конфлікт на Першу світову війну” [Роган 2018, 491].

Міркування над характером війни, аналіз держав-учасниць сформував в Т. І. Масарика загальне політичне бачення світової

війни як боротьби демократичних країн (Антанта) з теократичними (Німеччина та її союзники). Насамперед йшлося про Англію і Францію. Росія, на його думку, почала демократизуватися після падіння монархії на початку 1917 р. [Masaryk 2016, 35]. У грудні 1914 р. Т. Г. Масарик вирішив емігрувати з Австро-Угорщини, щоб очолити визвольний рух чехів і словаків. Для визнання країнами Антанти права пригноблених націй на створення незалежних держав політик не тільки окреслював контури конфлікту теократії та демократії, а й також наводив аргументи з галузі теорії балансу сил, концепції права народів на самовизначення, характеристики економічної та військово-стратегічної безпеки [Крейчи 2010, 186]. У своїх зверненнях до політиків країн Антанти, публіцистичних статтях він характеризував Центральні держави та показував загарбницький характер їхніх стратегічних планів, які вважав перепоною стабільному і мирному розвитку світу, виступав за реорганізацію центральноєвропейського простору, де місце імперій мали посісти національні держави.

Головними винуватцями війни Т. Г. Масарик називав Австро-Угорщину та Німеччину, про що, наприклад, писав у праці “Нова Європа. Слов’янська точка зору” (1918 р.) [Masaryk 2016, 123]. Водночас згадував про місце Туреччини у протистоянні Німеччини з Британією, Францією, Росією. Традиційні русофільські настрої чеського суспільства та прагматичний розрахунок на роль Росії як противаги Німеччині в Європі відобразилися в деяких висловлюваннях Т. Г. Масарика щодо цього. У статті “Росія: від теократії до демократії” (“The New Europe”, 22 березня 1917 р.) він стверджував, що “Війна не була спровокована російським панславізмом, а німецьким і угорським пангерманізмом. Німецько-австрійське Берлін – Відень – Багдад і Берлін – Відень – Каїр зіткнулося з російським Москва – Одеса – Царгород і з британським Лондон – Гібралтар – Суец – Бомбей. Війна є спробою розв’язати довготривале східне питання; три європейські світові держави – Британія, Росія, Франція, – які мають великі інтереси в Азії, були підбурені спробою Німеччини та Австро-Угорщини досягнути Азії через Адріатичне море, Балкани, Егейське море” [Masaryk 2008, 69].

Розмірковуючи про значення турецького чинника у формуванні відносин між великими державами, у праці “Нова Європа...”

Т. Г. Масарик підкреслював спрямованість пангерманських планів проти Росії та Англії, тому запропонував використовувати замість гасла “Берлін – Багдад” гасло “Берлін – Каїр” [Masaryk 2016, 26]. Також політик зауважував: “Нова світова політика Німеччини” зіштовхнулася “з Англією і Францією з головними азійськими [колоніальними] державами”. З розгортанням Німеччиною енергійнішої політики щодо Туреччини та колоніальної політики зі спрямуванням на здобуття територій в Азії та Африці “Франція та Англія стали ближчі Росії” [Masaryk 2016, 89].

Т. Г. Масарик докладно не зупинявся на аналізі всіх мотивів вступу Османської імперії у війну, згадуючи лише її імперські амбіції, зокрема бажання повернути контроль над володіннями в Північній Африці і прагнення втримати Константинополь та протоки Босфор і Дарданелли. Про це йшлося в опублікованих у виданні “Weekly Dispatch” статтях “Викриття Австрії” (29 жовтня 1916 р.) та “Буде Німеччина воювати аж до кінця?” (5 листопада 1916 р.) [Masaryk 2005, 265, 268]. Водночас в останній з них чеський політик писав, що Туреччина хоче миру, але не на умовах Антанти [Masaryk 2005, 268].

У період світової війни Т. Г. Масарик не змінив своєї попередньої політичної оцінки Османської імперії, яку порівнював з її союзниками. З огляду на внутрішній устрій Центральних держав називав їх середньовічними теократичними, династичними, “протинаціональними, протидемократичними і протимодерними”, “псевдоконституційними формами теократичного абсолютизму” [Masaryk 2008, 69–70; 2016, 191]. Остання теза міститься в першому варіанті праці “Нова Європа...”, підготовленому у вересні – жовтні 1917 р., де Центральні держави представлено як “держави недемократичні, абсолютистські, теократичні, у яких парламент, хоча на папері є законодавчим, має функції дорадчі і робочі – політичне рішення й керівництво залишено монархові та його аристократичним співправителям” [Masaryk 2016, 48].

Також чеський політик характеризував Центральні держави як мілітаристські, загарбницькі [Masaryk 2016, 31, 35]. У першому варіанті праці “Нова Європа...” писав: “...Німці, угорці, турки – це завойовники; завоюваннями створили національно змішані держави і тому ідею держави ставлять вище ідеї національності” [Masaryk 2016, 167–168].

Конкретно щодо Османської імперії у праці “Нова Європа...” (1918 р.) зазначив: “...Туреччина є теократією мусульманською, також є протинаціональною, протидемократичною, середньовічною і до того ж некультурною і варварською” [Masaryk 2016, 31, 35].

Масарикова критика імперій неоднозначно оцінюється сучасними науковцями. Зокрема, Я. Опат погоджується з його характеристикою стосовно всіх країн – учасниць блоку Центральних держав: “І хоча в них існували парламенти, реальна діяльність цих інституцій була лише консультативною. Політична влада, вирішення головних питань у названих державах були закріплені за монархом і його аристократичним оточенням” [Опат 1998, 12]. Натомість Я. Рихлік зазначає, що з Центральних держав єдиною теократичною була лише Османська імперія [Rychlík 2017, 64]. Важливо зауважити, що під час революції 1908–1909 рр. влада султана Османської імперії була обмежена, а з кінця 1913 р. керівництво перейшло до тріумвірату лідерів молодотурецької партії [Поп 2012, 287].

Критику Османської імперії як теократії Т. Г. Масарик доповнив негативними зауваженнями щодо ідеології молодотурків, яку у праці “Нова Європа...” (1918 р.) називав новотуранським (туранським) рухом і вельми близькою аналогією прусського пангерманізму й австрійського імперіалізму [Masaryk 2016, 135]. Зазначимо, що ця ідеологія передбачала об’єднання під зверхністю Стамбула тюркомовних націй на теренах від Балкан до Сибіру в єдину державу Туран [Черніков 2008, 119; Поп 2012, 288].

Значну увагу політик приділяв оцінці цієї держави як багатонаціонального утворення, намірам Німеччини щодо неї та баченню майбутнього Туреччини в контексті стратегічних планів країн Антанти. Зауважимо, що ще в 1883 р. Т. Г. Масарик звертав увагу на етнічну строкатість населення Османської імперії, порушував проблему особливостей становища різних етносів у державі. На його думку, вони полягали в роз’єднаності національностей, які утримувалися у складі імперії насильницькими методами. У 1883 р. Т. Г. Масарик писав: “У Туреччині залишилися турки, слов’яни, греки, вірмени, араби, сирійці, курди до цього часу такі самобутні”, як і під час їхнього підкорення турками. “У містах Сулуні (Салоніки. – *Авт.*) чи Смірні (Ізмір. – *Авт.*),

наприклад, є п'ять-шість громад, кожна з яких має пам'ятки, спільного [між ними], так би мовити, нічого немає..." [Masaryk 2004, 35]. Під час Першої світової війни він продовжував привертати увагу до поліетнічного характеру населення імперії. У лекції "Проблема малих націй у європейській кризі" в Королівському коледжі Лондона 19 жовтня 1915 р. політик констатував існування на Заході системи національних держав. Натомість Туреччину, поряд з Німеччиною, Австро-Угорщиною та Росією, він зараховував до держав, що панували над малими націями в "особливій етнологічній зоні", яку назвав Центральна Європа і позначив східними регіонами Пруссії, Балканами, Австро-Угорщиною і західною частиною Російської імперії. Цю смугу вважав "дійсним ядром так званого східного питання", імпульсом до перетворення політичної організації цієї частини Європи [Masaryk 2005, 118–119]. Т. І. Масарик стверджував, що "європейська Туреччина [має] три [національності] і до того ж навіть декілька уламків інших націй (турки, греки, болгари, вірмени та інші", а азійська частина імперії є "надзвичайно змішана" [Masaryk 2005, 118]. У статті "Війна" він вказував на проживання в європейській частині імперії 1,5 млн осіб при загальній чисельності населення 28 млн осіб. Згодом оперував показником 21 млн осіб [Masaryk 2005, 12, 13; 2016, 28].

Власне турків Т. І. Масарик зараховував до категорії малих націй [Masaryk 2008, 124]. До цієї категорії політик зараховував нації чисельністю менш ніж 20 млн осіб, до середніх – 20–40 млн осіб, до великих – понад 40 млн осіб [Masaryk 2005, 120]. Чисельності турецької нації не називав. У британському енциклопедичному виданні "The new Encyclopedia Britannica" вказується, що в 1914 р. в Османській імперії проживало 10 млн турків [Turkey and Ancient Anatolia 1993, 963].

Т. І. Масарик не наводив відомостей про відсоткове співвідношення національностей в Османській державі. Лише у статті "Росія: від теократії до демократії" зауважив, що 50 % мешканців Стамбула становили турки, 20 % – греки, 20 % – вірмени, інші – болгари, євреї [Masaryk 2008, 67].

Щодо арабів, які становили приблизно 50 % населення цієї держави [Лазарев 1960, 13], Т. І. Масарик загалом не висловлювався. Про Єгипет на початку війни згадував лише у спогадах.

Немає в працях політика згадок про протитурецьке повстання арабів у 1916 р.

Національне питання Т. Г. Масарик вважав політичним. Наголошував на об'єктивній протилежності інтересів імперій та пригнічених ними націй [Masaryk 2005, 119]. У праці “Нова Європа...”, зокрема, писав: “Однією із сильних демократичних сил є зусилля національне, зусилля підкорених націй до політичної самостійності і зусилля за визнання національності вищим, ціннішим принципом, ніж держава. У Пруссії, Австрії, Росії, Туреччині національний рух природно повертався проти абсолютизму й абсолютизм був ворогом національності” [Masaryk 2016, 47].

У праці “Нова Європа...” (1918 р.) чеський політик наголошував на тому, що турки мали статус панівної нації, хоча кількісно не переважали в державі: національна “меншість за допомогою армії та авторитету династії панує над більшістю” [Masaryk 2016, 40, 47].

Загалом, національні проблеми в багатонаціональних імперіях Т. Г. Масарик називав анахронізмом, явищем шкідливим для всіх націй, “великою втратою сил і падінням морального рівня”, оскільки “панівна нація, чинячи гноблення, завдає собі шкоди, допускаючи насильство і запозичуючи не найкращі риси пригніченої нації” [Masaryk 2016, 60].

Т. Г. Масарик згадував знищення вірмен у Туреччині в 1915–1916 рр., щоправда, без дати трагедії: “Велика німецька газета вже проголосила різанину вірмен внутрішньою справою Туреччини!” [Masaryk 2016, 51]. Політик писав, що в балканських володіннях Туреччина пригнічує нації свідомі й освічені, “раніше політично самостійні та нації, частини яких становили самостійні держави” [Masaryk 2016, 72].

Найчастіше Османську імперію в часи Першої світової війни Т. Г. Масарик згадував, аналізуючи плани Німеччини стосовно Mitteleuropи (Серединної Європи), яку розглядав як основу стратегії Берліна зі створення власної колоніальної імперії [Orat 1994, 109]. У згаданій лекції Т. Г. Масарика від 19 жовтня 1915 р. зустрічаємо вислів про “пангерманську імперіалістичну теорію” [Masaryk 2005, 121].

У меморандумі “Незалежна Чехія” (квітень 1915 р.), адресованому політикам країн Антанти, гасло “Берлін – Багдад” названо

відображенням напрямку політики “Drang nach Osten”, яка полягала у прагненні контролювати Стамбул і Багдад. На думку політика, “Колонізацією Австро-Угорщини Німеччина прагне колонізувати Балкани і так досягнути Царгорода і Багдада”. Троїстий союз названо дипломатичною і військовою зброєю, що слугує реалізації зазначеного плану [Masaryk 2005, 62–63].

Аналізуючи військову ситуацію в меморандумі “Об одинадцятій годині” (7 січня 1916 р.), Т. Г. Масарик звернув увагу політиків Антанти на те, що “Німеччина прийняла Туреччину як нового союзника, спрямовуючись не тільки на Балкани, а й на Малу Азію”. Політик повторив тезу, що “Берлін – Багдад” стало гаслом розширеної пангерманської схеми, яку назвав далекоюсхемним та грандіозним планом. Окрім того, наголосив на важливості для країн Антанти “завадити німецьким військам досягнути Царгорода, підбурити Персію і загрожувати Єгипту й Індії” [Masaryk 2005, 170, 172].

В інтерв’ю паризькій газеті “Le Matin” (4 лютого 1916 р.) Т. Г. Масарик висловив думку про політичні аспекти пангерманізму: “Справжньою метою Німеччини є створення сильної конфедерації держав Центральної Європи під протекторатом Берліна... [і] підкорення німецькій державі 97 мільйонів австро-угорського, турецького і балканського населення”, що ставить під загрозу всі країни Антанти [Masaryk 2005, 181]. Натомість у першому варіанті праці “Нова Європа...” йшлося про те, що члени Четверного союзу “будуть творити централізоване ціле під керівництвом Німеччини, до якого ж приєднаються в різних державно-правових формах сусідні країни та нації” [Masaryk 2016, 157].

У праці “Нова Європа...” Т. Г. Масарик вказував, що після об’єднання Німеччини активізувалося її проникнення на Схід. Після окупації Боснії та Герцеговини Австро-Угорщиною в 1878 р. розпочато «активну туркофільську політику... Турецьке військо отримало прусських інструкторів. Австро-Угорщина стала Німеччині “мостом” на Балкани і до ближчої Азії та Африки». Також політик зауважив, що в 1884 р. О. фон Бісмарк розгорнув колоніальну політику, що сягала теренів Африки, Азії та Австралії [Masaryk 2016, 25, 26].

Найповніше Османську імперію як об'єкт стратегічних планів Німеччини розглянуто у статті “Пангерманізм і східне питання (Центральна Європа – Берлін – Багдад – світова держава)” (“The New Europe”, 19 жовтня 1916 р.). Т. Г. Масарик зазначав, що зі створенням Німецької імперії пангерманізм став її політичною програмою, а за правління імператора Вільгельма II “розрісся до політичної доктрини німецького імперіалізму, який на перше місце ставив потребу економічного і політичного об'єднання Німеччини та Австро-Угорщини і приєднання Балкан і Туреччини до цієї унії” [Masaryk 2005, 233]. Він висловив переконання, що союз Німеччини та Австро-Угорщини з Османською імперією “стане унією Центральної Європи і Близького Сходу” [Masaryk 2005, 233].

Вступ Туреччини та Болгарії у війну на боці Німеччини та Австро-Угорщини чеський політик вважав практичною реалізацією пангерманських планів, розширенням теренів експансії Берліна [Masaryk 2005, 241].

Т. Г. Масарик зазначав особисту роль імператора Вільгельма II в активізації відносин Німеччини з Османською імперією. Він уклав тісний, хоча і неформальний союз із Туреччиною, коли в 1898 р. “поїхав до Царгорода і Малої Азії, щоб надати ваги фінансовому й економічному проникненню Німеччини на Схід. Пангерманська Центральна Європа була практично розширена до Месопотамії і до Перської затоки, й унія Німеччини та Австро-Угорщини була збільшена Туреччиною. Ці три держави утворили справжній троїстий союз”. Засобом початкового проникнення на Близький Схід стала залізниця, концесію на спорудження якої Німеччина дістала після візиту Вільгельма II до султана. Крім того, політик зазначив вкладення Німеччиною капіталів у Малу Азію, будівництво шкіл, лікарень, розробку планів регуляції річок і будівництва каналу до Чорного моря [Masaryk 2005, 236, 240, 242].

Підкреслюючи спрямованість пангерманської програми на Сході, Т. Г. Масарик зауважив: “Послаблення Росії та слов'ян мусить бути першим кроком, але остаточна фаза – поразка Британії” [Masaryk 2005, 243]. Він вважав “німецько-турецький наступ на Єгипет” продовженням плану “Берлін – Багдад”. Виявом

втілення плану став “перший експресний потяг з Берліна до Царгорода”, який виїхав 16 січня 1916 р. [Masaryk 2005, 241].

Т. І. Масарик наголошував на бажанні Німеччини використати Туреччину як плацдарм, щоб “закріпити свої володіння в екваторіальній Африці. Ця центральна колоніальна імперія відіграла б однакову роль проти Півночі і Півдня Африки, як Німеччина своїм центральним становищем проти Сходу і Заходу Європи. Зі своєї східної африканської колонії Німеччина також отримала б прямий морський шлях до Персії, Індії та далі. Війна знову засвідчила цей африканський план Німеччини; офіційна Англія це, здається, вважає безпечнішим за німецькі плани в Месопотамії, хоча Downing Street (вулиця в Лондоні, де розташована резиденція прем’єр-міністра Великої Британії. – *Авт.*) не чинив Німеччині... жодної перепони в жодному випадку” [Masaryk 2005, 243]. На підтвердження цього Т. І. Масарик навів висловлювання німецького публіциста П. Рорбаха (“Das groessere Deutschland”, 15 серпня 1915 р.): “У Туреччині Німеччина отримала понад усі очікування концесії, якщо йдеться про багдадську залізницю, месопотамські нафтові родовища і судноплавство по Тигру...” [Masaryk 2005, 243].

Т. І. Масарик робить висновок, що реалізація стратегічних планів Німеччини зробила б її “найбільшою світовою державою. Пангерманізм є програмою остаточного розв’язання східного питання. Велика війна є зухвалою спробою організувати Європу, Азію та Африку... під керівництвом Німеччини” [Masaryk 2005, 244].

У статті “3 000 000 мертвих для залізничної лінії!” (“Weekly Dispatch”, 21 січня 1917 р.) Т. І. Масарик зауважив, що Німеччина “вже давно серйозно вважала Туреччину своєю долею”. Політик підкреслював значення для Лондона чинника військово-стратегічної безпеки, наголосивши, що Німеччина своїми діями “поставила Англію під загрозу в Каїрі, Південній Африці і в Індії”. Стверджував, що “зі здобуттям Єгипту був пов’язаний план на німецьке центральноафриканське панування”. Залізницю Берлін – Багдад він назвав “залізницею смерті” [Masaryk 2008, 23, 24].

Спираючись на своє переконання про неминучий розпад Османської імперії, Т. І. Масарик у меморандумах політикам

країн Антанти неодноразово наполягав на тому, що союзники мають сформувати політичні цілі у війні, однією з яких бачив поділ імперій на основі національного принципу. Водночас якщо про поділ Німеччини не йшлося, то стосовно монархій Габсбургів і Османів ситуація була іншою. Політик виступав за припинення існування Османської та Австро-Угорської імперій. Їхнє зникнення з політичної карти Т. Г. Масарик розглядав як засіб стримування Німеччини та передумову утворення низкою слов'янських народів, зокрема чехами та словаками, власних держав. Як свідчить меморандум “Незалежна Чехія” (квітень 1915 р.), стаття “Викриття Австрії” (“Weekly Dispatch”, 29 жовтня 1916 р.), Т. Г. Масарик наголошував, що австрійська держава почала створюватися як буфер для стримування проникнення в Центральну Європу східних народів, зокрема турків, тому був переконаний: “З падінням турків впаде й Австрія” [Masaryk 2005, 63, 265]. У статті “Федералізація чи розділення Австрії” (“Česko-slovenská samostatnost”, 25 червня 1917 р.) поділ імперій Габсбургів і Османів та звільнення підкорених ними націй названо “передумовою реконструкції всієї Європи на справді демократичних основах” [Masaryk 2008, 139].

Т. Г. Масарик вважав за доцільне позбавити Туреччину всіх її європейських територій. У меморандумі “Незалежна Чехія” (квітень 1915 р.), згадуючи декларацію Антанти про відродження Європи як мету війни, він стверджував, що це передбачає, зокрема, заснування або відновлення самостійних держав чехів і словаків, поляків, сербів і хорватів, розв'язання балканського і турецького питань [Masaryk 2005, 67–68]. На його думку, замість колишньої англійської та французької політики збереження Туреччини варто здійснювати політику щодо балканських слов'ян, яка буде слугувати “справі свободи та цивілізації” [Masaryk 2005, 68]. Зауважимо, що згодом у статті “Майбутнє становище Чехії” (“The New Europe”, 22 лютого 1917 р.) Т. Г. Масарик згадав німецькі та австрійські проєкти систематичного переселення національних меншин і підтримку застосування цього методу щодо Балкан англійським політиком Н. Бакстоном. Однак Т. Г. Масарик ставив під сумнів дієвість таких методів у політичній практиці. Альтернативу переселення він вбачав у гарантії рівних прав

національним меншинам з боку національної більшості в державі, проте в повоєнних умовах допускав можливість спроби систематичного переселення меншин [Masaryk 2008, 50].

У меморандумі “Незалежна Чехія” Т. Г. Масарик стверджував, що логічним наслідком вигнання Німеччини з Азії буде позбавлення її Східної Африки. У цьому контексті заснування нових слов'янських держав на руїнах монархії Габсбургів подавалося як створення бар'єра “проти німецького походу на Царгород і Багдад” [Masaryk 2005, 68–69].

Т. Г. Масарик торкався й проблеми зіткнення інтересів Росії та Німеччини щодо Османської імперії. У статті “Пангерманізм і східне питання...”, вказуючи на суперництво Німеччини та Росії в заволодінні стратегічною ціллю – Стамбулом, він пов'язував її реалізацію з поразкою однієї з них [Masaryk 2005, 242]. У першому варіанті “Нової Європи...” зазначав, що в разі перемоги Німеччина контролюватиме чорноморські протоки [Masaryk 2016, 167].

Політик неодноразово висловлювався про повоєнну долю Стамбула і проток Босфор і Дарданелли, вважаючи, що вони можуть належати тільки Росії. У квітні 1915 р. він писав, що це “давню омріяну мету всієї російської нації”, яку пов'язував не тільки з релігійними мотивами, а й з економічними зусиллями Росії щодо забезпечення вільного шляху до Середземного і Чорвоного морів. Вважав, що навіть об'єднаними зусиллями Греція і Болгарія не витримають важкого адміністративного і фінансового тягаря володіння Стамбулом і протоками, і тому висловив надію, що згадані держави визнають цей факт і заспокоються “зі своєю часткою на остаточному розподілі Малої Азії. Чеські політики бажають, щоб Туреччина зникла з карти, і сподіваються, що так станеться. Англія (з колоніями. – *Авт.*) є більшою мусульманською державою, ніж Туреччина, Росія майже так само; їхня угода є гарантією майбутнього розв'язання релігійних і політичних проблем мусульманського світу. Слов'яни мають інтерес у цьому розв'язанні, тому що є доволі багато сербських і болгарських мусульман” [Masaryk 2005, 70].

У статті “Викриття Австрії” (29 жовтня 1916 р.) Т. Г. Масарик зауважив: “Якщо б була Росія в Царгороді, Австрія і Туреччина як імперії надалі взагалі не є мислимі” [Masaryk 2005, 265].

У статті “Німеччина думає, що може нас обманути” (“Weekly Dispatch”, 17 грудня 1916 р.) політик висловив думку, що “Росія має володіти Царгородом і протоками”, а країни Антанти “мусять розділити Австрію, Угорщину й Туреччину і звільнити ненімецькі нації центральних держав”. Лише в такому разі “Європа матиме гарантію проти пангерманських інтриг, що вели до цієї війни” [Masaryk 2005, 311].

Абсолютистський характер політичного режиму Російської імперії не завадив Т. Г. Масарику пропонувати передати їй контроль за протоками. Головна причина полягала в політичній доцільності: Росія посідала найважливіше місце у протистоянні Німеччині на Сході Європи у проєктованій політиком післявоєнній системі міжнародних відносин на континенті.

Про необхідність падіння Османської імперії також ішлося в публікації “Політичне і правове значення ноти союзників” (“Le Matin”, 14 січня 1917 р.), що була реакцією Т. Г. Масарика на ноту країн Антанти президенту США Т. В. Вільсону від 10 січня 1917 р., у якій союзники окреслили свої воєнні цілі. Серед них згадувалася не тільки підтримка визвольних прагнень чехів і словаків, а й позбавлення Туреччини її європейських володінь та визволення підкорених нею націй. Політик підкреслював думку, що політичні цілі Антанти базуються на визнанні національного принципу як міжнародного. На його погляд, “політичні програми союзників є планом реконструкції, планом творчої політики”. Також стверджував: “Туреччина має бути в ім’я цивілізації вигнана з Європи. Падіння Австрії настане одночасно з падінням Туреччини. Вже 1866 р. Мадзіні проголосив, що ці дві ненаціональні аномалії мусять впасти одночасно. Австрія була створена як бар’єр проти Туреччини. Отже, припинення існування Туреччини призведе до розпаду Австро-Угорщини” [Masaryk 2008, 21]. У першому варіанті “Нової Європи...” Т. Г. Масарик так інтерпретував ноту від 10 січня 1917 р.: “...нації в Туреччині мають бути визволені від кривавої тиранії і оттоманська імперія, безсумнівно чужа західній культурі, мусить бути усунена з Європи” [Masaryk 2016, 162].

У зв’язку з цим політик вважав консервативним погляд Т. В. Вільсона, висловлений у “14 пунктах” 8 січня 1918 р. стосовно Османської імперії, у яких гарантувалася цілісність її

територій і водночас ішлося про забезпечення безпеки життя й автономного розвитку “іншим націям під турецькою владою”, постійне відкриття Дарданелл “суднам і торгівлі всіх націй за міжнародних гарантій” [Masaryk 2016, 33].

Розглядаючи питання повоєнних кордонів, Т. Г. Масарик зазначив: “Туреччина, як це Союзники визначили в ноті президенту Вільсону, у Європі не буде мати вже жодного володіння”. Водночас, з огляду на вихід Росії з війни (Брестський мир), Т. Г. Масарик не згадував про державну належність Стамбула і проток: “Царгород і Дарданелли будуть поки управлятися союзною комісією; остаточне врегулювання відбудеться після здобутого досвіду” [Masaryk 2016, 135]. Він повторив сумнів, що Греція витримає видатки, пов’язані з передачею їй Стамбула та проток, водночас зауваживши, що їй “мали б бути повернуті грецькі міста та території в Малій Азії, яких є там доволі значна кількість” [Masaryk 2016, 135]. Політик вважав, що Болгарія збереже свої довоєнні кордони, але припустив, що вона може отримати частину європейських територій Османської імперії [Masaryk 2016, 135].

Т. Г. Масарик не висловлював конкретних думок стосовно майбутнього земель Османської імперії, пов’язуючи його з домовленістю переможців у війні. На його погляд, “західна Азія одвічно була частиною Європи і буде організована в угоді Росії, Франції, Англії та Італії”, європейці в колоніях мусять “брати до уваги потреби місцевих націй і поступово їх освічувати” та забезпечити самоврядування [Masaryk 2016, 136].

Після завершення світової війни реалізувалася ідея Т. Г. Масарика про встановлення “смуги вільних і демократичних держав між Німеччиною і Росією”, що він пов’язував з утвердженням нового демократичного ладу в Європі та повагою до малих націй [Karník 2001, 114]. На Сході мирне врегулювання проходило зі значними ускладненнями. Севрський мирний договір (10 серпня 1920 р.), що фактично обмежував володіння Османської імперії Центральною Анатолією і Стамбулом, активізував національний рух на чолі з М. Кемалем. Внаслідок перемоги його прибічників Османська імперія припинила існування, але було збережено залишки її європейських володінь (Східна Фракія), відстояно неподільність територіального ядра колишньої імперії в Малій Азії,

не допущено утвердження вірменської, грецької та курдської держав у її окремих частинах. Нетурецькі володіння колишньої Османської імперії стали підмандатними територіями або незалежними державами, а переважно турецькі етнічні райони були трансформовані в турецьку національну державу, що стала першою республікою на Близькому і Середньому Сході. Стамбул і протоки Босфор і Дарданелли залишилися у складі Туреччини з більш вигідним режимом. Лозанська конвенція від 24 липня 1923 р. забезпечувала їхню демілітаризацію та вільний прохід ними торговельних та військових суден за певних обмежень. Контроль за виконанням конвенції покладался на міжнародну комісію під головуванням турецького представника [Машевський 2010, 731–732]. Прикметно, що до кінця 1924 р. між Грецією і Туреччиною відбувся обмін населенням. Із Греції було виселено понад 300 тис. турків, а з Туреччини – приблизно 200 тис. греків. Щоправда, понад 1 млн греків у 1922 р. залишили терени сучасної Туреччини як біженці під час контрнаступу збройних сил, підконтрольних М. Кемалю [Киреев 2007, 193].

Отже, напередодні й у період Першої світової війни Т. Г. Масарик характеризував Османську імперію як середньовічну теократичну державу, що занепадає. Внутрішній устрій Центральних держав, і зокрема Османської імперії, розглядав як недемократичний та протинаціональний пережиток минулого. Основою союзу Німеччини та Османської імперії вважав внутрішню подібність їхніх політичних режимів. Аналізуючи пангерманську зовнішню програму, вбачав однією з її цілей союз з Османською державою як ключовий засіб проникнення на Близький і Середній Схід. У розумінні Т. Г. Масарика зміцнення позицій Німеччини на теренах Османської імперії становило частину процесу перетворення цієї країни в найсильнішу колоніальну державу. Він наголошував, що пангерманська альтернатива розв'язання східного питання призведе до світового панування Німеччини. Як прихильник радикальної трансформації Центрально-Східної Європи, Т. Г. Масарик не бачив доцільності у збереженні Австро-Угорської та Османської імперій. Проектування політиком нової, демократичної Європи ґрунтувалося на національному принципі, що передбачало існування системи національних держав.

Зазначена проблема потребує подальшого вивчення. Перспектива дослідження полягає у вивченні оцінки Т. Г. Масариком військово-стратегічних аспектів участі Османської імперії у світовій війні, еволюції російських прагнень щодо Туреччини, його ставлення до відносин Чехословаччини з цією державою в 1918–1922 рр. Також перспективним видається порівняння поглядів Т. Г. Масарика на Османську імперію зі ставлення до цієї держави лідерів інших слов'янських визвольних рухів.

ЛІТЕРАТУРА

Віднянський С. Т. Г. Масарик – один із батьків-засновників єдиної демократичної Європи // **Історичний часопис з богемістики і словакістики**. Ужгород, 2011. Вип. 1.

Галенко О. Османська імперія // **Енциклопедія історії України**. Т. 7. Київ, 2007.

Киреев Н. Г. **История Турции XX век**. Москва, 2007.

Кравчук О. “Нова Європа. Слов'янська точка зору” Томаша Масарика як чехословацька політична програма // **Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету. Історичні науки**. Кам'янець-Подільський, 2012. Т. 22.

Крейчи О. **Геополитика Центральной Европы: Взгляд из Праги и Братиславы**. Прага – Москва, 2010.

Кузьміна І. Погляд “Нової Європи”: українське національне питання під час Першої світової війни // **Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика**. Львів, 2009. Вип. 32.

Лазарев М. С. **Крушение турецкого господства на Арабском Востоке. (1914–1918 гг.)**. Москва, 1960.

Масарик Т. Г. **Россия и Европа**. Т. I. Санкт-Петербург, 2000.

Масарик Т. Г. **Россия и Европа: Эссе о духовных течениях в России**. Т. II, кн. II, части 2–5; кн. III, часть 1. Санкт-Петербург, 2004.

Машевський О. П. **Проблема Чорноморських проток у міжнародних відносинах (1870 р. – початок 1920-х рр.)**. Київ, 2010.

Опат Я. Т. Г. Масарик і нова Європа // **Т. Г. Масарик і нова Європа. Матеріали Першої українсько-чеської науково-теоретичної конференції “Масариківські читання”** (м. Київ, 7–8 травня 1998). Київ, 1998.

Поп Ю. І. **Нова історія країн Азії і Африки (XVI – поч. XX ст.): підручник.** Київ, 2012.

Роган Ю. **Падение Османской империи. Первая мировая война на Ближнем Востоке, 1914–1920.** Москва, 2018.

Троян С. Германские планы “Mittleeuropa” и этнические проблемы Габсбургской монархии в международных отношениях периода войны // **Народы Габсбургской монархии в 1914–1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств.** Т. II. Москва, 2013.

Черніков І. До 100-річчя молодотурецької революції 1908 р. // **Україна дипломатична. Науковий щорічник.** Вип. 9. Київ, 2008.

Galandauer J. **Vznik Československe republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy.** Praha, 1988.

Hrozný B. T. G. Masaryk and the Orient // **Archív Orientální.** Praha, 1930. Vol. 2.

Karník Z. T. G. Masaryk a Friedrich Naumann – dva koncepty pro Evropu // **Acta Universitatis Carolinae. Studia territorialia III.** 2001.

Kováč D. “Nová středná Európa” u Tomáše G. Masaryka, Friedricha Naumanna a Milana Hodžu // **Studia historica Brunensia.** 2017. Vol. 64, Iss. 2.

Masaryk T. G. **Juvenile. Studie a stati 1876–1881.** Praha, 1993.

Masaryk T. G. **Parlamentní pojevy 1891–1893.** Praha, 2001.

Masaryk T. G. **Parlamentní projevy. 1907–1914.** Praha, 2002.

Masaryk T. G. **Z počátků Athenaea: texty z let 1883–1885.** Praha: Masarykův ústav AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, 2004.

Masaryk T. G. **Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918.** Praha, 2005a.

Masaryk T. G. **Válka a revoluce I: články memoranda přednášky rozhovory: 1914–1916.** Praha, 2005b.

Masaryk T. G. **Válka a revoluce II: články, memoranda, přednášky, rozhovory: 1917.** Praha, 2008.

Masaryk T. G. **Politika vědou a uměním: texty z let 1911–1914.** Praha, 2011.

Masaryk T. G. **Univerzitní přednášky I. Praktická filozofie na základě sociologie. Etika.** Praha, 2012.

Masaryk T. G. **Z bojů o náboženství a texty z let 1904–1906.** Praha, 2014.

Masaryk T. G. Nová Evropa. Stanovisko slovanské. Praha, 2016.

Masaryk T. G. Válka a revoluce III: články, memoranda, přednášky, rozhovory: 1918. Praha, 2017.

Masaryk T. G. Demokracie v politice. Texty z let 1907–1910. Praha, 2020.

Neudorflová M. L. T. G. Masaryk – politický myslitel. Praha, 2011.

Neudorflová M. L. Masaryk – demokrat. Od České otázky k ženskému hnutí a Nové Evropě. Praha, 2016.

Neudorflová M. L. Filosofické a politické předpoklady Masarykovy koncepce Nové Evropy // Studia historica Brunensia. 2017. Vol. 64, Č. 2.

Opat J. Masarykiana a jiné studie II. Praha, 2006.

Opat J. “Střední Evropa” v Masarykově myšlení nejen po roce 1918 // T. G. Masaryk a střední Evropa. Sborník. Brno, 1994.

Ort A. T. G. Masaryk a střední Evropa // První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ústavem T. G. Masaryka ve dnech 22.-24. září 1994 v zámku v Liblicích u Mělníka. Praha, 1995.

Pichlík K. T. G. Masaryk proti německé střední Evropě // Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin. Praha, 1993.

Rychlík J. Nová Evropa – představy a skutečnost // Studia historica Brunensia. 2017, Vol. 64, Iss. 2.

Šabata J. Masarykova Nová Evropa // Masaryk T. G. Nová Evropa. Stanovisko slovanské. Brno, 1994.

Samson I. T.G.M. a Nová Evropa – geopolitický portrét T. G. Masaryka // Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin. Praha, 1993.

Scholz M. První světová válka a změna prostorového paradigmatu. Naumann – Masaryk – Agnelli a Cabiati // Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica, 1 / Studia historica, LXI. Pojetí prostoru v historické perspektivě. Praha, 2012.

Turkey and Ancient Anatolia // The new Encyclopedia Britannica. Macropaedia. Vol. 28. Chicago, 1993.

Vlček R. Masaryk a české rusofilství // T. G. Masaryk a Slované. Praha, 2013.

REFERENCES

- Vidnyansky S. (2011), “T. G. Masaryk – odyn iz bat’kiv-zasnovnykiv jedynoji demokratychnoji Yevropy”, *Istorychnyj chasopys z bogemistyky i slovakistyky*, Iss. 1, pp. 35–53. (In Ukrainian).
- Halenko O. (2007), “Osmans’ka imperija”, in *Encyklopedija istoriji Ukrajiny*, Naukova dumka, Kyiv, Vol. 7, pp. 652–64. (In Ukrainian).
- Kireev N. G. (2007), *Istorija Turcii XX vekm*, IV RAN & Kraft+, Moscow. (In Russian).
- Kravchuk O. (2012), “‘Nova Yevropa. Slov’jans’ka tochka zoru’ Tomasha Masaryka jak chekhoslovac’ka politychna programa”, *Naukovi praci Kam’janec’-Podil’s’kogo-nacional’nogo universytetu*. Istorychni nauky, Vol. 22, pp. 445–59. (In Ukrainian).
- Kreychi O. (2010), *Geopolitika Tsentralnoy Yevropy: Vzglyad iz Pragi i Bratislavy*, OOO Ottovo izd-vo, Praga: Izd-iy dom Nauchnaya kniga, Moscow. (In Russian).
- Kuzmina I. (2009), “Pogl’ad ‘Novoji Yevropy’: ukrajins’ke nacional’ne pytannja pid chas Pershoji svitovoji vijny”, *Visnyk L’vivs’kogo universytetu. Serija: Zhurnalistyka*, Iss. 32, pp. 207–12. (In Ukrainian).
- Lazarev M. S. (1960), *Krushenie turetskogo gospodstva na Arabskom Vostoke, (1914–1918 gg.)*, Izd-vo vost. lit., Moscow. (In Russian).
- Masaryk T. G. (2000), *Rossiya i Yevropa*, Vol. I, RKhGI, Saint Petersburg. (In Russian).
- Masaryk T. G. (2004), *Rossiya i Yevropa: Esse o dukhovnykh tetchenyakh v Rossi*, Vol. II, book II, part 2–5; book III, part 1, RKhGI, Saint Petersburg. (In Russian).
- Mashevs’kyj O. P. (2010), *Problema Chornomors’kykh protok u mizhnarodnykh vidnosynakh (1870 r. – pochatok 1920-kh rr.)*, “Akvilon-Pljus”, Kyiv. (In Ukrainian).
- Opat J. (1998), T. G. Masaryk i nova Yevropa, in *T. G. Masaryk i nova Yevropa. Materialy Pershoji ukrajins’ko-ches’koji naukovo-teoretychnoji konferenciji “Masarykivs’ki chytannja” (m. Kyiv, 7–8 travnja 1998)*, Kyiv, pp. 9–19. (In Ukrainian).
- Pop Ju. I. (2012), *Nova istorija krajin Aziji i Afryky (XVI – poch. XX st.): pidruchnyk*, VC “Akademija”, Kyiv. (In Ukrainian).

Rogan Yu. (2018), *Padenie Osmanskoy imperii. Pervaya mirovaya voyna na Blizhnem Vostoke, 1914–1920*, Alpina non-fikshn, Moscow. (In Russian).

Troyan S. (2013), “Germanskije plany “Mitteleuropa” i etnicheskie problemy Gabsburgskoy monarkhii v mezhdunarodnykh otnoshcheniyakh perioda voyny”, in *Narody Gabsburgskoy monarkhii v 1914–1920 gg.: ot natsionalnykh dvizheniy k sozdaniyu natsionalnykh gosudarstv*, Vol. II, Institut vseobshchey istorii RAN, Moscow, pp. 211–38. (In Russian).

Chernikov I. (2008), “Do 100-ričchja molodotureckoji revoljuciji 1908 r.”, *Ukrajina dyplomatychna. Naukovyj shhorichnyk*, Iss. 9, pp. 114–23. (In Ukrainian).

Galandauer J. (1988), *Vznik Československe republiky 1918. Programy, proekty, perspektivy*, Svoboda, Praha.

Hrozný B. (1930), “T. G. Masaryk and the Orient”, *Archív Orientální*, Vol. 2, pp. 1–2.

Karník Zdeněk (2001), “T. G. Masaryk a Friedrich Naumann – dva koncepty pro Evropu”, *Acta Universitatis Carolinae. Studia territorialia III*, pp. 93–115.

Kováč Dušan (2017), “‘Nová stredná Európa’ u Tomáša G. Masaryka, Friedricha Naumanna a Milana Hodžu”, *Studia historica Brunensia*, Vol. 64, Iss. 2, pp. 45–60.

Masaryk T. G. (1993), *Juvenilie. Studie a stati 1876–1881*, Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Masaryk T. G. (2001), *Parlamentní projevy 1891–1893*, Masarykův ústav AV ČR, Praha.

Masaryk T. G. (2002), *Parlamentní projevy. 1907–1914*, Masarykův ústav AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Masaryk T. G. (2004), *Z počátků Athenaea: texty z let 1883–1885*, Masarykův ústav AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Masaryk T. G. (2005a), *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, Masarykův ústav AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Masaryk T. G. (2005), *Válka a revoluce I: články memoranda přednášky rozhovory: 1914–1916*, Masarykův ústav AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Masaryk T. G. (2008), *Válka a revoluce II: články, memoranda, přednášky, rozhovory: 1917*, Masarykův ústav AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Masaryk T. G. (2011), *Politika vědou a uměním: texty z let 1911–1914*, Masarykův ústav a Archiv AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Masaryk T. G. (2012), *Univerzitní přednášky I. Praktická filozofie na základě sociologie. Etika*, Masarykův ústav a Archiv AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Masaryk T. G. (2014), *Z bojů o náboženství a texty z let 1904–1906*, Masarykův ústav a Archiv AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Masaryk T. G. (2016), *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*, Masarykův ústav a Archiv AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Masaryk T. G. (2017), *Válka a revoluce III: články, memoranda, přednášky, rozhovory: 1918*, Masarykův ústav a Archiv AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Masaryk T. G. (2020), *Demokracie v politice. Texty z let 1907–1910*, Masarykův ústav a Archiv AV ČR; Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Neudorflová M. L. (2011), *T. G. Masaryk – politický myslitel*, Nakladatelství ARSCI, Praha.

Neudorflová M. L. (2016), *Masaryk – demokrat. Od České otázky k ženskému hnutí a Nové Evropě*, Novela bohemia, Praha.

Neudorflová M. L. (2017), Filosofické a politické předpoklady Masarykovy koncepce Nové Evropy, *Studia historica Brunensia*, Vol. 64, No. 2, pp. 71–87.

Opat J. (2006), *Masarykiana a jiné studie II*, Ústav T. G. Masaryka, Praha.

Opat J. (1994), “‘Střední Evropa’ v Masarykově myšlení nejen po roce 1918”, in *T. G. Masaryk a střední Evropa. Sborník*, Brno, pp. 109–15.

Ort A. (1995), “T. G. Masaryk a střední Evropa”, in *První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ústavem T. G. Masaryka ve dnech 22.-24. září 1994 v zámku v Liblicích u Mělníka*, Ústav T. G. Masaryka, Praha, pp. 149–62.

Pichlík K. (1993), “T. G. Masaryk proti německé střední Evropě”, in *Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin*, Praha, pp. 43–9.

Rychlík J. (2017), “Nová Evropa – představy a skutečnost”, *Studia historica Brunensia*, Vol. 64, Iss. 2, pp. 61–70.

Šabata J. (1994), “Masarykova Nová Evropa”, in *Masaryk T. G. Nová Evropa. Stanovisko slovanské*, Doplnek, Brno, pp. 15–50.

Samson I. (1993), “T.G.M. a Nová Evropa – geopolitický portrét T. G. Masaryka”, in *Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin*, Praha, pp. 50–5.

Scholz M. (2012), “První světová válka a změna prostorového paradigmatu. Naumann – Masaryk – Agnelli a Cabiati”, *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica*, 1 / *Studia historica*, LXI. *Pojetí prostoru v historické perspektivě*, Karolinum, Praha, pp. 125–65.

Turkey and Ancient Anatolia (1993), in *The new Encyclopedia Britannica. Macropaedia*. Chicago, Vol. 28, pp. 920–70.

Vlček R. (2013), Masaryk a české rusofilství, in *T. G. Masaryk a Slované*, Historický ústav AV ČR, Praha, pp. 27–45.

О. М. Кравчук

ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ В РЕЦЕПЦІІ Т. Г. МАСАРИКА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена висвітленню питання сприйняття чеським політиком Т. Г. Масариком Османської імперії під час Першої світової війни. Зазначено, що Т. Г. Масарик сприймав Першу світову війну як кризу європейської цивілізації, політичним змістом якої вважав боротьбу демократичних країн (Антанта) з теократичними (Німеччина та її союзники). Перебуваючи в еміграції з грудня 1914 р., він очолив визвольний рух чехів і словаків. Прагнучи здобути підтримку ідеї незалежності бездержавних націй Центрально-Східної Європи, Т. Г. Масарик у меморандумах політикам країн Антанти, публічних виступах, працях значну увагу приділяв критиці імперій – учасників блоку Центральних держав, і зокрема Османської імперії, які вважав пережитками минулого, недемократичними та протинаціональними. Політик оцінював Османську імперію як теократичну державу, що занепадає. Молодотурецький режим вважав новим уособленням військової суті турецької держави. Основу союзу Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії та Османської імперії вбачав у внутрішній подібності їхніх політичних режимів. Причини вступу Туреччини в Першу світову війну на боці Німеччини та Австро-Угорщини вбачав у прагненні керівництва країни втримати Стамбул та протоки Босфор і Дарданелли, відродити колишні імперські

позиції в Північній Африці. У контексті аналізу пангерманської зовнішньої програми Берліна Т. Г. Масарик вказував, що однією з її цілей є союз з Османською імперією як ключовий засіб проникнення на Близький і Середній Схід. Гегемонію Німеччини в Центральній Європі розглядав у зв'язку зі зміцненням її позицій на Близькому і Середньому Сході, що вважав частиною процесу перетворення її на найсильнішу колоніальну державу. Стверджував, що пангерманська альтернатива розв'язання східного питання призведе до світового панування Німеччини. Аналізуючи стратегію колоніальної політики Німеччини та місце в ній Османської імперії, Т. Г. Масарик висловив своє бачення доцільних планів країн Антанти щодо Османської держави. Виступав за позбавлення Туреччини її європейських володінь. Щодо Стамбула і проток позиція Т. Г. Масарика змінювалася. Спочатку він підтримував їхню передачу Росії, а після її виходу з війни – під тимчасовий міжнародний контроль країн Антанти до остаточного розв'язання питання їхньої державної належності.

Ключові слова: Т. Г. Масарик, Османська імперія, Австро-Угорщина, Німеччина, Перша світова війна, Антанта, Центральні держави

Стаття надійшла до редакції 21.02.2022